BERNARD STULLI

REVOLUCIONARNO PREVIRANJE U ISTRI 1917—1918. GODINE

Revolucionarno previranje, kako je poznato, zahvatilo je 1917—1918. godine tolike evropske zemlje, pa i ne samo zaraćene evropske zemlje. Taj talas revolucionarnog previranja bio je rezultanta izvanrednog zaoštrenja ekonomsko-društvenih i političkih suprotnosti, koje zaoštrenje kulminira pod sve većim teretom ratnih patnji i nedaća.

Podsjetimo se na Lenjinovu analizu iz siječnja mjeseca 1917. godine. Danas se, kaže on,... »na dnevni red — ne našom voljom, niti zbog bilo čijih planova, već objektivnim tokom događaja — postavlja rješenje velikih historijskih pitanja direktnim nasiljem masa, koje grade nove temelje, a ne pogodbama osnovanim na starom i umirućem«. Istovremeno Lenjin utvrđuje: »*Revolucionarna situacija u Evropi postoji. Postoji ogromno nezadovoljstvo, previranje i ozlojeđenost masa. Revolucionarni socijaldemokrati treba da usredotoče sve svoje snage na jačanje te bujice*«.

Dobro je poznato koliko su februarska a pogotovo oktobarska revolucija u Rusiji dale podstreka i poticaja daljnjem jačanju spomenutog procesa revolucionarnog previranja u Evropi. Procesa, koji se razvijao od općeg nezadovoljstva do otvorenog političkog antiratnog revolta, i dalje, od općih antiratnih revolta do sve jasnije usmjerenih socijalističkih akcija masa.

Ovaj proces bio je na području Austrougarske monarhije osobito izrazit i intenzivan. Ne samo zbog spomenutih općih prilika i okolnosti, nego i zbog preteškog bremena ekonomskih, društvenih i političkih suprotnosti s kojima je ta državna tvorevina, s toliko potlačenih naroda, već ušla u prvi svjetski rat. Taj intenzitet se vidi, uz ostalo, i iz činjenice, što ni smanjenje oružanog napora Monarhije na ruskom frontu tokom 1917. god., pa ni njene pobjede na talijanskom frontu, baš nimalo ne ublažavaju taj proces revolucionarnog previranja, niti bitnije zadr-

žavaju tempo njegova produbljavanja i svestranog jačanja na tlu skoro čitave Monarhije. Usprkos navedenih povoljnijih vojnih okolnosti, kriza Monarhije rapidno jača, prije svega zbog toga, što proces revolucioniranja masa postepeno, ali nezadrživo raste i rastače njen sistem i vojni potencijal.

I u našim hrvatskim zemljama prisutan je taj proces revolucionarnog previranja sukcesivno sve intenzivnije, tokom ovih dviju posljednjih godina prvog svjetskog rata. To u potpunosti vrijedi i za Istru.

I

Ako bismo htjeli istaći neke opće značajke položaja tadašnje Istre, tada treba podsjetiti ne samo na činjenicu, da je ona zajedno s Dalmacijom, u austrijskoj poli Monarhije, odvojena od Hrvatske i Slavonije, već da njen položaj naročito karakterizira to da je Istra najuže ratno područje. Još na početku rata poduzete su u Istri izvanredne mjere, jer se na njenu području nalazila Pula, glavna ratna luka Monarhije. Otvaranjem talijanskog fronta 1915. god., te su mjere maksimalno oštre radi neposredne blizine fronta. Stanovništvo je ponajprije bilo teško pogođeno sve većom i sve više iscrpljujućom mobilizacijom, pa zatim ništa manje teškom evakuacijom znatnog pučanstva, naročito iz južnijih dijelova Istre, te njegovom deportacijom u duboku pozadinu Monarhije, uz to i političkom internacijom brojnih ljudi, pa, konačno, naročito zadnjih godina rata, i sve težom gladi, koja je osobito harala istarskim selom. Najteže je bio pogođen hrvatski živalj, matični narod Istre, jer su mu i fizički nedostajali ljudi, mobilizirani ili deportirani, koji bi u odsudnim časovima, što su se približavali, mogli da brane svoja ognjišta.

S druge strane, istovremeno je nastala ogromna koncentracija ljudstva u Puli, glavnoj ratnoj luci, angažiranih u njenom sveukupnom ratnom pogonu. Podsjetimo se, da je u puljskoj luci bio stacioniran glavni dio austrougarske ratne flote; zatim u zoni ratne luke nalazio se i veliki broj raznih kopnenih mornaričkih jedinica, pa ustanova i komandi, na čelu sa Zapovjedništvom ratne mornarice; nadalje, čitav niz jedinica, ustanova i komandi kopnene vojske; konačno, razne radione na čelu s ogromnim kompleksom ratnog Arsenala, u kojem je samom bilo zaposleno preko 10.000 radnika. Već u mirnodopskoj formaciji bila je ova koncentracija ljudstva vrlo velika u Puli, po prirodi njene funkcije kao glavne ratne luke. U ratnim uvjetima bila je, dakako, mnogostruko i izvanredno povećana. Po nacionalnom sastavu bilo je tu pripadnika svih naroda s područja Monarhije. U mornarskom sastavu flote najbrojnije su bili zastupani Hrvati, a u sastavu Arsenala bilo je mnogo domaćih istarskih Hrvata i Talijana.

Ovakva velika koncentracija i njen nacionalni sastav pružali su mnoge prednosti za razvitak revolucionarnog pokreta, ali su nosile sobom i niz poteškoća za njegov uspješniji razvitak.

Prednosti su bile ponajprije u samoj činjenici velikog obima koncentracije, koji je onemogućavao vlastima nadzor i kontrolu odnosno efikasno održavanje strogog režima ratne luke. Taj režim se praktički postepeno sve više lomio, kako je revolucionarno previranje zahvatalo sve šire mase mornara, radnika i vojnika. Druga je važna prednost bila u tome, što se u Puli našlo na okupu mnogo ljudi, koji su prije dolaska u vojne jedinice, kod svojih kuća, bili članovi socijalističkih stranaka, sindikata i drugih radničkih organizacija, ili opozicionih građanskih stranaka, pa su svojim političkim obrazovanjem i iskustvom mogli da u dobroj mjeri nadomjeste gubitak uzrokovan obustavom rada radničkih i stranačkih organizacija u samoj Puli, zabranjen i obustavljen početkom rata.

Poteškoće su bile prije svega u tome, što je među tolikim ljudstvom, koje je govorilo tolikim jezicima, svakako bilo teško ostvariti brzo i lako komuniciranje, te stvoriti jedinstvenu organizaciju i dogovoriti operativnu revolucionarnu akciju. Ništa manje bile su i one poteškoće, što su proizlazile iz činjenice da su mnogi pojedinci nosili sobom i teret poznatih oportunističkih i nesavremenih shvatanja socijaldemokratskih i ostalih stranaka kojima su pripadali prije dolaska u vojne jedinice. Utjecaj starih shvatanja, po liniji općeprogramatskoj, strateškoj i taktičkoj, a posebno i po liniji nacionalnog pitanja, tako presudnog za sve potlačene narode Monarhije, održavao se i putem kontakta s domovinom, i putem štampe i drugog propagandnog materijala, a dijelom i putem obnovljene političke aktivnosti iz obližnjeg Trsta.

Breme starih shvatanja nije bilo maleno. Stara vodstva socijaldemokracije su ga uporno održavala. Ustrajala su na tome i nakon iskustava trogodišnjeg ratovanja, i nakon što su obnovila stranački rad u pozadinskim zemljama Monarhije, a prednjačilo je vodstvo austrijske socijaldemokracije na čelu s Rennerom i Adlerom. Povodila su se za tim i skoro sva stara vodstva socijaldemokracije u zemljama potlačenih naroda, prepuštajući zastavu nacionalnooslobodilačke borbe građanskim strankama.

No, objektivna situacija, točnije ona *»revolucionarna situacija«* o kojoj je govorio Lenjin još u siječnju 1917. god., lomila je stara shvatanja. Osjetilo se to i u vodstvima socijaldemokratskih stranaka, pa i u onom austrijskom. Ljevica u strankama, »internacionalisti na djelu», raste i dolazi do izražaja. Proces teče sporo, jer stara vodstva ne ispuštaju olako iz ruku birokratizirani stranački aparat, a pomaže ih u tome i austrijska vlada, koja stara vodstva koristi i u nekim svojim diplomatskim »mirovnim« akcijama. Pritisak spomenute objektivne situacije je međutim toliko snažan, nove prilike tolikom silinom nameću nova shvatanja, da mase ne čekaju reorganizaciju i preorijentaciju stranaka, te bez neke nove organizacije nastupaju i djeluju same. Mase idu svojim putem.

Ovakav opći tok zbivanja u potpunosti se očitovao i u Istri. I u Istri mase ne žele da čekaju. One spontano prihvataju lenjinske i potom oktobarske principe. Za njih nema problema u »stavu prema ratu«, i ne

vide potrebu da o tome diskutiraju kao vodstva, jer im je taj stav sasvim jasan i dovoljno doživljen. Njihov dobar dio nije u dilemi ni u pogledu lenjinskog principa samoodređenja naroda. Nikakva stranačka vodstva im ne davaju poticaja, ni socijaldemokratska ni građanska, ali i u Istri mase nastupaju same. I ovdje se jasno očituje samoinicijativa masa.

II

U rejonu ratne luke Pula, u toj velikoj koncentraciji mornaričkih, radničkih i vojničkih masa, kronologija gibanja i pokreta revolucionarnih masa, što su se javno očitovali, izgleda ovako:

— *srpanj—kolovoz 1917:* proturatne demonstracije mornara na ratnim brodovima stacioniranim u Puli;
— *30. srpnja 1917:* štrajkaška akcija radnika Arsenala u Puli;
— *17. siječnja 1918:* pokušaj pobune na ratnom brodu »Erzherzog Friedrich«;
— *19. siječnja 1918:* pobuna mornara na ratnom brodu »Prinz Eugen« u Puli;
— *20—21. siječnja 1918:* pripreme za novu akciju na ratnom brodu »Erzherzog Friedrich« u Puli;
— *22—28. siječnja 1918:* revolucionarni pokret radnika Arsenala i mornara s ratnih brodova u Puli;
— *22—23. siječnja 1918:* pobuna mornara na ratnom brodu »Aspern« u Puli, kao i u hidroavionskoj bazi kod Pule;
— *29. siječnja 1918:* demonstracije mornara na ratnom brodu »Aspern« u Puli;
— *24. travnja 1918:* pobuna mornara na ratnom brodu »Erzherzog Ferdinand Max« u Puli«;
— *26. travnja 1918:* pokušaj pobune na ratnom brodu »Tegetthoff« u Puli;
— *1. svibnja 1918:* akcija za proslavu Prvog svibnja i za isticanje crvenih zastava na ratnim brodovima u Puli;
— *3—6. svibnja 1918:* revolucionarni pokret radnika Arsenala u Puli;
— *5—11. svibnja 1918:* akcija mornara s torpiljarke »80« u Puli, za bijeg u Italiju;
— *16—20. rujna 1918:* štrajkaške akcije radnike Arsenala u Puli;
— *28. listopada 1918:* pripreme za nove pobune radnika i mornara u Puli.

Međutim, ovakva masovna gibanja nisu nikako ostala ograničena samo na Pulu gdje je bilo toliko mornara, radnika i vojnika. I istarsko selo, iako decimirano mobilizacijom, evakuacijom-deportacijom, glađu i ostalim nevoljama, nije mirovalo. I ono je usprkos strogog režima užeg rat-

nog područja, u pokretu. Svjedoče o tome demonstracije i revolti: 6. srpnja 1917. u Voloskom; 29. siječnja do 2. veljače 1918. u raškim ugljenokopima; 15. veljače 1918. u Buzetu; 16. veljače 1918. u Roču i dr.

Nisu dakle istarska sela i gradići u unutrašnjosti učestvovali samo u akcijama kao što je bilo potpisivanje tzv. »Majske deklaracije« Jugoslavenskog kluba u bečkom Carevinskom vijeću, čime se tražilo rješavanje nacionalnog pitanja na slavenskom jugu. Nisu ostajali samo na deklarativnim izjašnjenjima, već su se, kako smo naveli, i nizom konkretnih demonstrativnih akcija i javnim revoltima, uklapali i u onaj opći pokret revolucionarnih mornara, radnika i vojnika, koji je na sve širem unutrašnjem frontu postepeno sve efikasnije rastakao sistem vlasti Dvojne monarhije i njenu snagu.

III

Cjelina ovog procesa revolucionarnog previranja u Istri 1917—1918. godine nije još dovoljno proučena, naročito što se tiče detaljnije obrade pojedinog pokreta, pobune, štrajka i sl. Međutim, za ocjenu cjelokupne dimenzije ovog previranja i gibanja, vrlo nam dobro dolazi i pregled svih onih protumjera što su ih austrijske vojne i civilne vlasti poduzimale u svojoj borbi protiv tog masovnog pokreta.

Analizirajući te protumjere i dinamiku njihova donošenja i provođenja vidimo, da su one počevši od proljeća 1917. god. sukcesivno sve brojnije, raznovrsnije i strože. Kulminiraju, dakako, počam od siječnja mjeseca 1918. god. tj. u vrijeme kada nam i naprijed navedena kronologija događaja iskazuje najznačajnije štrajkaške i pobunjeničke akcije, koje i po pojedinačnoj i po sveukupnoj masovnosti predstavljaju najjače udarne akcije. Svakako je vrlo karakteristično, i to treba posebno naglasiti, da se tokom 1918. godine vrlo mnoge od tih protumjera vlasti, izražene u propisima, naredbama i nalozima, vrlo često ponavljaju. Među njima i takve kao što su: propisi vojno-krivičnog zakonika, objave o sudovanju prijekih sudova i sl. kao da su one nepoznate, eto u četvrtoj godini rata, stanovnicima Istre, a posebno mornarima, radnicima i vojnicima koji su se nalazili u tom — užem ratnom području. Nesumnjivo je ovo ponavljanje najrječitiji dokaz koliko se vlast ne poštuje, te koliko je silno uzdrman i oslabljen sistem vlasti, koliko su masovne akcije rastočile čak i tako strogi režim kakav je vladao na — užem ratnom području.

Podsjetimo se, bar sumarno, u čemu su se sastojale te protumjere vojnih i civilnih vlasti.

Od mjeseca ožujka 1917. god. očituju se: niz pooštrenih mjera protiv dezerterstva, za koje se u rujnu iste godine kaže da je i žandarmeriju »prezaposlilo«; novi i pooštreni krivični propisi za djela protiv vojne moći države; ponovni proglasi o režimu prijekog suda; sve češće i nove mjere o cenzuri, posebno cenzuri korespondencije, naročito napisa »po-

litičko-demonstrativnog karaktera« u pismima, te protiv krijumčarenja pisama u pozadinu; protiv širenja vijesti o nestašici i gladi, te protiv prikrivanja političkih akcija iza činjenica nestašice i gladi; protiv štrajkova i javnog okupljanja uopće; protiv antiratnih istupanja bilo koje vrsti i sl.

Od siječnja 1918. god. sve su brojnije i češće mjere protiv: »štrajkaša« u militariziranim poduzećima; »socijalističkog pokreta«; »socijalističko-revolucionarne propagande«; »propagande za revoluciju«; »boljševičke propagande« i sl. U središtu je pažnje baš »boljševička propaganda« i usavršavanje nadzora nad vojnim osobama. Zatim su tu mjere kojima se htjelo maksimalno preduhitriti i spriječiti pripreme za prvomajsku proslavu, uključiv i najavljenu proslavu Marksova rođenja 5. svibnja. Na to su se nadovezivale mjere protiv: »širenja socijalističkih i anarhističkih letaka«; širenja dopisnica sa slikom Lenjina, koje da širi i neka knjižara u Puli; »ekscesa i pobuna« u vojnim jedinicama, sa sve detaljnijim i češćim uputama o njihovu suzbijanju; »krijumčarenja oružja u pozadinu«; prisustvovanja vojnih lica bilo kakvim »političkim skupštinama«, raznih znački i kokardi kao znakova revolucionarne propagande i organizacije i sl. Mjere protiv dezerterstva su dakako stalno i sve više prisutne. Vlastima i ne preostaje više drugo nego da dezerterstvo notiraju kao redovnu pojavu i tek da prate kojim tempom ona raste. O nekom uspješnijem suzbijanju te pojave nema više govora. Ne pomažu ni zabrane odlaska na dopuste, ni poseban postupak za takve odlaske. Mjere cenzure ispunile bi brojne i omašne sveske tekstova, ali su i te mjere, po priznanju samih vlasti, bivale sve bezuspješnije. Napokon, spomenimo i osobitu brigu vojnih vlasti u razradi sve detaljnijih uputstava o tome, kako da se suzbiju i preduhitre pokušaji osnivanja »radničkih i revolucionarnih vijeća«. Nije to bila neka bezrazložna ili opća mjera vojnih vlasti. Poznate činjenice o takvim vijećima, osnovanim u mjesecu siječnju 1918. god. u Trstu i Puli, a naročito pak osnivanje i djelovanje »komiteta mornara« za vrijeme trajanja ustanka mornara u Boki Kotorskoj 1—3. veljače 1918, bile su i predstavljale sasvim konkretnu brigu vojnih i civilnih vlasti, a ništa manje građanskih stranaka bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost.

Zaposlenost vojnih sudova, koja tokom 1918. god. biva više nego potpuna, također je značajan pokazatelj dinamike ovog revolucionarnog previranja o kome govorimo. Na glavnom su udaru Hrvati, kao najbrojniji, pa južni Slaveni uopće, no znatan je broj i Čeha, Slovaka, Mađara, Talijana i samih Nijemaca, a i pripadnika drugih naroda s područja Monarhije. Evidencija »sumnjivih« pripadnika vojnih snaga golema je. Komande pojedinih jedinica ih »prekomandiraju« u druge jedinice, kako bi ih otrgli iz sredine u kojoj su djelovali. No, ubrzo je situacija posvuda postala više manje jednaka, pa nestaje takvih »sredina« gdje bi ih se moglo uputiti. I komanda ratne luke Pula se npr. žali 14. VI 1918, kako je njeno područje već »prepuno« takvih osoba, pa traži od nadležnih vojnih vlasti, da ih više ne upućuju njoj, već da ih raspoređuju drugdje, u druga mjesta, duž obale. U više navrata, sve do u oktobar 1918, viši

vojni organi planiraju i provode deportaciju većih grupa »sumnjivih« s obale u duboko zaleđe unutrašnjosti Monarhije.

Ako bismo, analizirajući dinamiku ovog revolucionarnog previranja htjeli naglasiti neke najznačajnije točke masovne akcije, neka najznačajnija zbivanja u tom procesu tokom 1917—1918. god., tada bismo svakako morali istaći:

1) velike proturatne demonstracije na ratnim brodovima stacioniranim u Puli, što su se odvijale koncem srpnja i početkom kolovoza 1917. god., a u odnosu na njihovu masovnost i na vrijeme kada su izbile;

2) akcije na ratnim brodovima i drugim mornaričkim jedinicama, te značajan pokret 10.000 arsenalskih radnika Pule, te demonstracije u mjestima unutrašnjosti Istre, što se sve odvijaju u periodu siječanj—veljača 1918. god., a u odnosu na njihovu još veću masovnost, na ostvarenu solidarnost mornara, radnika i vojnika, te na daleko zreliju političku usmjerenost pokreta i njegov izrazito revolucionarni karakter;

3) priprema i provođenje prvomajskih akcija, kako se odvijaju na ratnim brodovima, a u okviru kojih su i opet u trodnevnom pokretu i 10.000 arsenalaca Pule — u širem rasponu vremenskom od sredine travnja do sredine svibnja 1918. god., a u odnosu na njihovu postojanu masovnost i internacionalistički karakter, te na kontinuitet akcija kroz duže razdoblje, iako se one ne koncentriraju na jedan ili više istovremenih — glavnih udara;

4) pripreme za nove akcije u oktobru 1918. god. po zamišljenim razmjerima najveće i najdalekosežnije, iako ih prekidaju vojni slom Centralnih sila, dakle i Austro-Ugarske, odlazak većine pripadnika vojne sile iz Pule svojim kućama, te talijanska okupacija Istre.

IV

Detaljniju i egzaktniju programatsko-političku analizu i ocjenu fizionomije svake od pojedinih akcija, navedenih u uvodnim kronologijama, teško je dati iz dva osnovna razloga.

Prvi je u tome što nam je doduše sačuvana razmjerno brojna dokumentacija o tim akcijama, ali nastala radom austrougarskih vojnih i civilnih organa, pa je stoga jednostrana, zabilježivši samo ono što je te organe službeno zanimalo, i na način kako je njih zanimalo, a često i uz prešutkivanja takvih činjenica koje su za neke od tih organa mogle biti nepovoljne pred njihovim višim organima, tj. kao podloga za optužbu zbog nedovoljne budnosti i nedovoljne predostrožnosti.

Drugi je pak razlog u tome, što nam je razmjerno vrlo malo sačuvano dokumentacije koja bi poticala od samih učesnika pokreta. Naročito nedostaje širih, iscrpnijih tekstova programskog karaktera, koje bi oni sami sastavili. Tekstova, kakvi su npr. programi mornara-ustanika u Boki Kotorskoj, izrađeni u toku njihova ustanka 1—3. veljače 1918.

Međutim, povezujući u cjelinu razmjerno brojne fragmente koji su se ipak sačuvali, pa analizirajući tu cjelinu u kompleksu sveukupnog

procesa revolucionarnog previranja na čitavom obalnom pojasu od Trsta do Boke Kotorske, možemo i za revolucionarna previranja u Istri 1917—1918. god., i za njihovu političku usmjerenost, utvrditi slijedeće:

— Proces prerastanja općeg nezadovoljstva preko javnih antiratnih revolta do akcija jasnije socijalistički usmjerenih, očitovao se i u Istri, i on je *u siječnju 1918. god.* sasvim izrazit. To najbolje posvjedočuje izvještaj austrijskog tvrđavnog komesara u Puli Hohenbrucka od 30. I 1918, koji događaje u Puli iz druge polovice istog mjeseca ocjenjuje kao: »*izrazito revolucionarni pokret*«. Ovakva ocjena nije slučajna ni bezrazložna. Komesar je izvlači iz faktičnog događanja koje je proživio. U sadržajnoj analizi on uočava tri bitna poticaja pokretu, i to: 1) »vijesti iz revolucionarne Rusije«; 2) »socijalistička agitacija«, i 3) »južnoslavenske težnje za samostalnošću«, pa ih zatim svodi na dva bitna faktora tj. na »boljševičke« i na »južnoslavenske tendencije«.

— Činjenica što su ove velike siječanjske akcije tijesno povezane s tokom mirovnih pregovora u Brest—Litowsku, i što mase u pokretu ističu zahtjev za sklapanjem mira »prema prijedlozima boljševičke vlade«, sve to dovoljno govori, samo po sebi, o usmjerenosti i težnjama pokreta, i osnovnom pečatu što ga on nosi. To je našlo odraza i u pismima mornara, raznih nacionalnosti, koji često ističu kako u njihovim redovima: »boljševička ideja prevladava«.

— Jednako o toj usmjerenosti govori i opća upotreba crvene zastave kao glavnog simbola pokreta, poklici »Republici«, širok prijem propagandnog materijala koji zastupa poglede revolucionarne ljevice, pjevanje »buntovničkih« — revolucionarnih pjesama na ulicama Pule i na brodovima, kao i slična manifestaciona očitovanja, a u koja se skladno uklopila i parola: »Zdravo jugoslavenska omladino!« što su je isticali mornari — Hrvati s ratnih brodova u Puli.

— Konačno, stalno i uporno isticanje potrebe i želje, da se što prije ostvari »jedinstveni generalni štrajk« na čitavom području Habsburške monarhije, nije bilo samo dokaz svijesti o neophodnosti zajedničke borbe svih socijalno i nacionalno potlačenih, bez obzira na nacionalnu pripadnost, niti samo dokaz usvojenog shvatanja o neizbježnosti »direktnog nasilja masa«, a još manje je u tome bilo građanskog politikantskog straha »da se ne dijeli s Austrijom posljedice njena očitog poraza«, već je nasuprot tome, to bilo izraz neopozivog uvjerenja da treba konačno i definitivno oboriti ovu srednjoevropsku tvrđavu konzervativizma i reakcije i »tamnicu naroda« kakvu je predstavljala Dvojna monarhija.

Koliko su opisana stremljenja postala opća, koliko su stvarala opću atmosferu i raspoloženje, te koliko su se nametala i građanskim krugovima, to nam najbolje ilustriraju stavovi građanskih novina kao što je bio »Hrvatski list« u Puli. Citirajmo i ovom prigodom odlomak iz poznatog članka objavljenog u tim novinama 1. svibnja 1918:

... »Visoko dižemo današnjim danom barjak socijalizma, od kojeg s punim pravom očekujemo oslobođenje nacija, mišlju se zanosimo u novo svjetlo doba, gdje neće više mušice ugojene buržoazije diktovati svijetu rat ili mir, kako to već nalaže interes njihovih masnih džepova, u

doba, kad neće ti izrodi ljudskog roda puniti svoje trbuhe našom krvlju, u doba, kad će snažne mišice, koje danas kuju željezo, kuju ubojito oružje, moći kovati sebi svoju nemućenu sreću okovav prije onoga, koji je kroz vijekove zločinački vladao i tiranski gospodovao« ... »Danas, 1. maja, kad uz narodnu trobojnicu dižemo i crveni barjak Internacionale, uvjereni smo, da jedini put k pravoj sreći čovječanstva jest mir, kojega će sklopiti proletarijat s proletarijatom, bez visoke diplomacije, koja je u službama buržoazije, a taj mir udovoljiti će pravednim zahtjevima svih naroda, a proletarijat svijeta nagraditi će prema njegovom radu i sposobnosti!« ...

Ovakav tekst uzalud ćemo tražiti u bilo kojim drugim građanskim novinama onoga vremena, a mali je broj tadašnjih socijalističkih novina u Monarhiji i znao da koncipira i imao hrabrosti da objavi tako zreo tekst. Napisao ga je Istranin Mijo Mirković na temelju svojih duboko iskrenih ličnih uvjerenja, ali je taj tekst nesumnjivo i odraz tadašnjih stremljenja najširih masa u Istri, i ne samo u Istri, on je i mogao nastati u krugu tih stremljenja koja odražava.

Povratnici iz ruskog zarobljeništva, očevidci a neki i učesnici revolucionarnih zbivanja u Rusiji, bili su i u Istri, kao i drugdje, značajan faktor poticanja revolucionarnog previranja. Iz razgovora s njima u Istri ostavio nam je Mijo Mirković i ovu izvanrednu zabilješku:

...»Govorili su neposredno, kako su doživjeli. I po tome, kako su govorili, moglo se osjetiti, da su ti jednostavni ljudi, seoski kopači, vapneničari, vinogradari i kosci, ratari i stočari razumjeli to, što su proživjeli, da su smatrali, da je revolucija način, kojim narod, ugnjetavan stotine i stotine godina, odjedamput progovara za sva protekla stoljeća i za mnoga buduća, da je to njihov narodski način govorenja i progovaranja jedamput u dugim historijskim razmacima. I tada narod stvara granicu između prošlosti i budućnosti, tada započinju nove historijske epohe za nj, tada se nešto temeljito i konačno rješava« ...

Ako smo naglasili da radikalno lijeva stremljenja prevladavaju, dajući značajan pečat procesu revolucionarnog previranja, to dakako ne znači da je cjelokupna masa učesnika dijelila u svemu i u svim detaljima sva shvatanja i stavove ljevice. I stara socijaldemokracija i građanske stranke imale su i u Istri, kao i drugdje, još svojih sljedbenika, i među istarskim Hrvatima i Talijanima. Ne samo u pitanjima političke strategije i taktike, nego i u temeljnim stavovima o tako životnom pitanju kakvo je bilo nacionalno pitanje. Poznate stare raspre o tome, što su postojale još prije rata, obnovile su se i sada kroz obnovu političke aktivnosti, i to tim više, što se približavao svršetak rata i što je bio očitiji konačni raspad Dvojne monarhije. Nosioci takvih shvatanja sve su aktivniji tokom druge polovice 1918. god. Njihovi stavovi s hrvatske strane očitovali su se u pomanjkanju jasne i solidne koncepcije o rješavanju nacionalnog pitanja, a naročito o nosiocima i o načinu njegova rješavanja. No, daleko težu pomutnju stvaralo je držanje većeg dijela vodstva i dijela članova talijanske socijalističke stranke u Istri, koji su se priklanjali tezama talijanske buržoazije i imperijalizma, i njihovim

osvajačkim zahtjevima prema Istri. U oktobru 1918. takvi su stavovi sve glasniji, a talijanska socijalistička štampa u Trstu daje im sve veći publicitet. U tim pojavama i treba tražiti značajne razloge što pripremane velike oktobarske akcije revolucionarnih masa u Istri 1918. god. nisu dale neposrednih rezultata, jer, ovi rezultati nisu izostali prvenstveno zato što su velike mase mornara, radnika i vojnika jedva čekale da krenu iz Istre svojim kućama.

V

Revolucionarne mase pokrenute svojom samoinicijativom, u dinamičnim zbivanjima u Istri 1917—1918. godine, nisu stigle da ostvare i učvrste i novu organizaciju svog pokreta. Nisu stigle da svojoj samoinicijativnoj koncentraciji proletera i potlačenih dadu i određene organizacione oblike, koji bi im olakšali da brže i efikasnije nastupaju i obračunaju s protivnikom. Da se dođe do takve organizacije, a da se i prečiste još mnogi programski stavovi u duhu potreba novog vremena, za sve to bio je potreban dulji proces revolucionarnog iskustva. No, i sa svim svojim slabostima, činjenica je, da je ovaj pokret bio toliko masovan, da je toliko zahvatio u širinu unutrašnjeg fronta protiv vladajućih da im je mogao zadavati stalne udarce, na svoj način kontinuirane udarce, sad na jednom sad na drugom osjetljivom mjestu vladajućeg sistema. Predstavljao je talas koji duboko zahvata i preplavljuje, i koji očito nagoviješta novu epohu revolucionarnih borbi.

Sa svim svojim slabostima ovaj proces revolucionarnog gibanja u Istri 1917—1918. godine ima važno mjesto u povijesti revolucionarnih borbi, prvenstveno po tome:

— Što je ubrzavao produbljivanje revolucionarne situacije u Habsburškoj Monarhiji, iskazujući značajan udio masa u rušenju tog srednjoevropskog bastiona konzervativizma i reakcije.

— Što je imao velikog utjecaja na ostale mase i njihove pokrete u zemlji, posebno u Hrvatskoj, ali i u drugim zemljama kojima su pripadali učesnici.

— Što je predstavljao početnu afirmaciju načela, programa i prakse revolucionarne borbe usmjerene prema »glavnom neprijatelju u svojoj zemlji«.

— Što je predstavljao dragocjenu školu sticanja revolucionarnog iskustva za daljnje borbe radničkih i seljačkih masa u zemljama kojima su pripadali učesnici.

— Što je predstavljao vidan doprinos jačanju internacionalističke solidarnosti i revolucionarnog socijalističkog pokreta.

— Što je njime, s vojne tačke gledišta, bila često i u značajnim razmjerima imobilizirana glavna ratna luka Austro-Ugarske tj. Pula, te unašana pometnja na tako osjetljivom užem ratnom području kakvo je bila Istra, a što je u svojoj ukupnosti nanosilo teške udarce vojno-političkoj moći Dvojne Monarhije.